

UNIVERSITATEA BABEȘ - BOLYAI
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

TEZĂ DE DOCTORAT

**CULTUL SFINȚILOR ÎN TRANSILVANIA
MEDIEVALĂ TÂRZIE (SEC. XIV-XVI)
REZUMAT**

DOCTORAND
CARMEN FLOREA

COORDONATORI ȘTIINȚIFICI

PROF. UNIV. DR. POMPILIU TEODOR

PROF. UNIV. DR. DORU RADOSAV

CLUJ

CUPRINS

Lista Ilustrațiilor	iii
List Hărților	vi
Introducere	1
Partea I Multiplicarea cultelor sfinților	
I. ...pentru acei stăruitori slujitori ai lui Dumnezeu și al sfinților Lui...Episcopia	
Transilvaniei și cultul sfinților	32
II. Vârsta de aur a sanctității medievale târzii	84
III. Competiția cultelor în Transilvania medievală târzie: cazul Mendicant	142
Partea II Dinamica patronajului sfinților	
IV. Die Kwnigin Maria sfânta protectoare a orașului Sibiu	192
V. Fecioara Maria - patroana bisericii din Corona și a cetățenilor din Brașov	232
VI. Sf. Nicolae - un patron îndepărtat	267
VII. Identitate civică și patronaj parohial - studiu de caz al orașului Cluj	296
Concluzii	335
Anexa 1	352
Anexa 2	354
Anexa 3	356
Anexa 4	362
Anexa 5	364
Anexa 6	366
Anexa 7	368
Anexa 8	370
Anexa 9	371
Anexa 10	372
Anexa 11	374
Anexa 12	375
Anexa 13	376
Anexa 14	377
Anexa 15	378
Anexa 16	381
Anexa 17	384

Anexa 18	392
Anexa 19	395
Anexa 20	396
Bibliografie	397

Rezumat

Cuvinte cheie: sanctitatea medievală târzie, universal/regional, Transilvania, multiplicarea cultelor sfinților, competiția cultelor, dinamica patronajului sfinților, religie civică, tipologia sanctității

Scopul principal al acestei analize a fost acela de a examina modelul de sanctitate cultivat în zona de frontieră a creștinătății latine. În mod hotărâtor influențată de cercetarea actuală care a identificat pe harta sanctității europene regiuni moderne, respectiv regiuni arhaice, scopul prezentei cercetări a putut fi atins doar printr-o detaliere extrem de atentă a trăsăturilor caracteristice celor două zone ale sanctității. S-a demonstrat convingător că regiunile sanctității moderne cuprindeau spațiul Peninsulei Italice, precum și zone din Anglia, Franța și Germania. Prin contrast, zonele arhaice erau reprezentate de teritorii din centrul și estul Europei, dar și de regiuni ale Peninsulei Iberice sau ale Europei de Nord. Această diferențiere nu este doar una geografică ci, bazată fiind pe informațiile oferite de procesele de canonizare, reliefează procesul de modernizare a sanctității.¹ Prin urmare, putem înțelege prin modernizare o creștere a numărului sfinților recenți care au beneficiat de fervoarea populară dar și, de cele mai multe ori, de suport oficial venit dinspre autoritățile ecleziaste. Pe de altă parte, acele regiuni de unde au fost inițiate extrem de puține procese de canonizare au fost considerate ca reflectând un atașament consistent pentru un model de sanctitate tradițional (arhaic), reprezentat de cultele sfinților primelor secole ale creștinismului și, într-o anumită măsură, de cele ale sfinților aparținând dinastiilor central-europene.

Dar ce ar fi putut însemna modernizarea sanctității într-o regiune arhaică (rece) aflată la frontiera Creștinătății Latine cu cea Răsăriteană, ca cea a Transilvaniei medievale târzii? Pentru a putea oferi răspunsuri pertinente acestei provocări, am încercat să estimez în ce măsură conceptul de sanctitate modernă poate fi aplicat unei regiuni de unde nu a supraviețuit niciun proces de canonizare și care a fost considerată prin definiție ca fiind dominată de un model al sanctității arhaice. Examinarea aplicabilității acestui concept în teritoriile periferice ale Creștinătății Latine a fost articulată de interdependența dintre cultele universale și

¹ André Vauchez, *Sainthood in the Later Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, pp. 134-5

manifestările locale, regionale ale acestora.² Un puternic impuls pentru stabilirea acestui cadru analitic a venit dinspre cercetarea ultimelor două decenii care a adus nuanțări sensibile definirii modelului de sanctitate central-european.³ Investigarea detaliată a contextului local este cea cu ajutorul căreia s-au putut evidenția atât încercările de modernizare a sanctității, cât și circumstanțele care au avut un impact major asupra acestui proces.

Aceștia au fost pașii care m-au condus înspre debutul anchetei asupra articulării sanctității în Transilvania între secolele XIV-XVI. Încercarea de a înțelege modelul de sanctitate care s-a născut și a devenit popular în regiune a fost predominant marcată de natura materialului documentar supraviețuit din perioada medievală. Documentele accesibile azi nu sunt generoase nici ca număr, nici ca informație pe care o oferă despre sfinți și cultele care s-au născut în jurul acestora. Marea majoritate a surselor pe care s-a construit această analiză are un caracter normativ, reglementând, obligând, corectând sau descriind felurite culte și cum trebuie să fie practicate acestea. Această trăsătură este comună atât surselor produse de către autoritățile laice și ecleziastice, cât și celor aparținând laicilor sau celor care au ocupat diferite funcții în ierarhia ecleziastică.

Analiza a fost organizată în două părți principale care se completează reciproc. **Partea I Multiplicarea Cultelor Sfinților** a fost construită în funcție de instituțiile ecleziastice, reprezentate de Episcopia Transilvaniei și Ordinele Mendicante. Această structură a avut rolul de a sublinia importanța elitei ecleziastice, a episcopului și a clerului catedralei, precum și a fraților dominicani și franciscani, în propagarea cultelor în această regiune. Tentativa de a înțelege acest rol a constat în evaluarea modalităților în care clerul episcopal și cel mendicant a contribuit la creșterea numărului cultelor atestate în Transilvania, precum și a gradului în care această multiplicare a ilustrat o preferință pentru un model de sanctitate modern sau dimpotrivă loialitatea față de cultele tradiționale a prevalat în inițiativele elitei clericale. Derularea acestei investigații s-a bazat pe o serie de anexe, alcătuite în principal pe baza cercetărilor existente, dar care au fost structurate în funcție de sfinți patroni, localitățile unde le-au fost dedicate biserici și afilierea ecleziastică a acestora. Astfel, am putut urmări felul în

² William A. Christian, *Local Religion in Sixteenth-Century Spain*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1989, pp. 21-22 and pp. 152-77; Gary Dickson, The 115 Cults of the Saints in Later Medieval and Renaissance Perugia: a Demographic Overview of a Civic Pantheon, *Renaissance Studies*, 12 (1998): 6-25, argumentează că, cultele universale trebuie abordate din perspectiva popularității pe care o cunosc în anumite perioade de timp și în teritorii strict delimitate, pledând astfel pentru o înțelegere mai nuanțată a dezvoltării cultelor tradiționale.

³ Trebuie remarcate mai ales cercetările dedicate sanctității dinastice, dar și a celei Mendicante, vezi studiile lui Gábor Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses. Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, traducere de Eva Pálmai, Cambridge: Cambridge University Press, 2002; Viktória Hedwig Deák OP, *Árpád-házi szent Margit és a domonkos hagiográfia. Garinus legendája nyomában*, Budapest: Kairoz Kiadó, 2005 și Stanko Andrić, *The Miracles of St. John Capistran*, Budapest: Central European University Press, 2000.

care anumite culte au fost propagate pe filieră clericală dinspre centrul episcopal în teritoriile aflate în dependența episcopilor din Alba-Iulia sau au făcut parte din apostolatul mendicant. Pe scurt, se poate observa felul în care aceste anexe localizează cultele sfinților în Transilvania, în același timp punctând regiunile unde cultele unor sfinți erau preferate în defavoarea altora. Limitele unei asemenea abordări au fost depășite prin încercarea de a explica condițiile care au determinat alegerea unui hram sau altul și efortul de contextualizare a unui anumit cult prin raportare la trăsăturile sociale, politice, culturale sau chiar economice ale comunităților care au adoptat respectivul cult. O importanță egală a fost acordată comparării cultelor unor sfinți cu felul în care acestea s-au manifestat în alte regiuni ale Creștinătății Latine.

Abordarea cantitativă și contextualizarea acestora au permis rafinarea înțelegerii cultelor sfinților în Transilvania medievală târzie, constituindu-se în același timp într-un excelent punct de pornire a analizei derulate în **Partea a II-a**. Examinarea aprofundată a propagării episcopale, respectiv mendicante, mi-a permis să definesc cadrul general al sanctității transilvănene atât în ceea ce privește cultele promovate pe filieră clericală, dar și condițiile care au influențat această diseminare. Mai mult, concluziile formulate în **Partea I** au facilitat analiza întreprinsă în partea a doua a cercetării, îndeosebi prin reliefaarea pronunțată a importanței deosebite a contextului local în procesul de propagare a cultului sfinților.

Partea a II-a Dinamica patronajului sfinților a încercat să investigheze apariția și funcționarea cultelor în contextul definit de religia civică. După cum s-a remarcat în cercetarea actuală, cultul sfinților a reprezentat un element cheie care a articulat religia civică, cele mai relevante exemple în acest sens fiind furnizate de orașele-stat din nordul Italiei unde s-a observat rolul din ce în ce mai mare jucat de autoritățile urbane în supravegherea și controlul vieții religioase.⁴ Trebuie observat, în același timp, că nu doar cultele sfinților noi (moderni) au constituit obiectul interesului magistraturii, ci și cele ale sfinților vechi (tradiționali), dintre acestea cel mai important fiind, fără îndoială, cultul Fecioarei Maria.⁵ Însă nu doar orașele italiene au cultivat celebrarea civică a sfinților, autoritățile urbane din

⁴ Extrem de utile din acest punct de vedere au fost studiile lui André Vauchez *La religione civica*, in *Esperienze religiose nel Medioevo*, Roma: Viella, 2003, 247-51; *Patronage des saints et religion civique dans l'Italie communale à la fin du Moyen Age*, *Patronage and Public in the Trecento*, St. Lambrecht symposium, Abtei St. Lambrecht, Styria, 16-19 July, 1984, sous la direction de V. Moleta, Florence, Leo S. Olschki, 1986, pp. 59-80 and *La commune de Sienne, les Ordres mendiants et le culte des saints. Histoire et enseignements d'une crise (novembre 1328-avril 1329)*, *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen Age-Temps Modernes*, 89 (1977): 757-767.

⁵ Mary Bergstein, *Marian Politics in Quattrocento Florence: the Renewed Dedication of Santa Maria del Fiore in 1412*, *Renaissance Quarterly*, vol. 44, 4 (1991): 673-719; Dickson, *The 115 Cults...*, pp. 6 - 25

nordul Europei au dovedit în decursul secolului al XV-lea un interes asemănător, implicându-se în venerarea publică a sfinților patroni.⁶

Am considerat deci, că ar merita abordată relația dintre cultele sfinților patroni ai bisericilor parohiale și articularea religiei civice în cele mai importante orașe transilvănene (Sibiu, Brașov, Bistrița și Cluj). Cele patru studii de caz au permis o nuanțare a dinamicii patronajului sfinților la nivel parohial, evidențiind în același timp rolul esențial jucat de autoritatea urbană în cadrul acestui proces. Seminificativ este faptul că obținerea autonomiei urbane care presupunea și alegerea liberă a preotului paroh de către magistratură a contribuit la creșterea coeziunii comunității urbane, un aspect detectabil în toate cele patru studii de caz. Desigur, profilul monoparohial al acestor orașe pentru cea mai mare parte a evului mediu nu a făcut decât să impulsioneze devoțiunea pentru și importanța sfântului patron al bisericii parohiale, protector care a devenit un catalizator al exprimării libertăților și privilegiilor urbane. Mai mult, această evoluție a fost impulsionată de autoritățile urbane care au susținut, inclusiv prin alocarea de fonduri civice, cultele sfinților patroni parohiali. La sfârșitul evului mediu, importanța protectorilor celești este și mai bine reliefată de asumarea cultelor lor de către autoritatea urbană care a identificat în acești sfinți o sursă de prestigiu și autoritate. Merită însă subliniat în acest context că transformarea civică a cultelor patronilor parohiali a beneficiat și de suportul oferit de către autoritatea ecleziastică reprezentată de Arhiepiscopii de Esztergom, Episcopii Transilvaniei și chiar Scaunul Papal, care nu s-au limitat a susține cultele parohiale, dar au și introdus devoțiuni dezvoltate recent în legătură cu aceste culte, cum ar fi sărbătoarea Vizitației Fecioarei sau credința în Ridicarea la Ceruri a Fecioarei Maria.

În acest punct, se poate conchide că analiza dezvoltată în cadrul acestei cercetări oferă numeroase observații care nuanțează într-o manieră hotărâtoare modul în care trebuie abordată problema sanctității medievale târzii nu doar în Transilvania, ci și la nivel european. Cu toate acestea, există încă aspecte care vor trebui detaliate în cadrul unor cercetări viitoare. Prin urmare, aș dori să sugereze câteva posibile căi de investigație care pe de o parte pot exploata rezultatele prezentei cercetări, iar pe de altă parte pot rafina suplimentar înțelegerea cultului sfinților în evul mediu târziu. Imaginea sanctității cultivată în Transilvania între secolele XIV-XVI este una cu multiple fațete și fiind astfel ar trebui explicată de exemplu strategia interesantă de modernizare a sanctității prin intermediul grupării, combinării și

⁶ Andrew Brown, Perception of Relics: Civic Religion in Late Medieval Bruges, *Visualizing the Middle Ages*, vol. I: *Images of Medieval Sanctity: Essays in Honour of Gary Dickson*, Boston: Brill Academic Publishers, 2007, pp. 186-199

clasificării unor culte diferite, prin asocierea lor cu instituții eclesiastice cum ar fi bisericile parohiale sau cele aparținând ordinelor religioase.

O altă posibilitate de cercetare este deschisă de examinarea relației dintre religia civică și cultele patronilor parohiali și în alte orașe transilvănene cum ar fi Sighișoara, Mediaș, Orăștie, Sebeș, Dej or Turda. Și acestea au reprezentat în perioada medievală comunități urbane privilegiate și în marea lor majoritate au fost mono-parohiale. De fapt, o și mai mare apropiere de înțelegerea situațiilor locale ar putea evidenția nu doar promovii instituționali ai cultelor, cum a fost întreprins în mare măsură pe parcursul demersului de față, ci și modalitățile în care laicatul a devenit interesat și s-a implicat activ în domeniul cultului sfinților.

Nu în cele din urmă, aș dori să mă refer la un context mai general, deoarece analiza întreprinsă a luat constant în calcul istoria sanctității nu doar în regatul Ungariei, ci și în ansamblul Creștinătății Latine. Probabil una dintre cele mai îndrăznețe sugestii pe care o pot aminti ca meritând o abordare aprofundată este cea a patronajului eclesiastic. Am încercat să demonstrez că în evul mediu târziu acest patronaj însoțit de suportul acordat feluritelor culte a fost folosit nu doar pentru a îmbunătăți perspectiva obținerii salvării, ci și pentru a sublinia autoritatea socială și politică a patronului/patronilor. În ciuda inerentelor limite ale prezentei analize, acestea ar putea fi depășite prin inițierea unor investigații similare, pertinente altor regiuni geografice și printr-o atentă comparare a rezultatelor astfel obținute.

Tentativa de a redesena harta sanctității europene a pus în lumină prevalența unui model de sanctitate arhaică în zona de frontieră a Creștinătății Latine cu cea Răsăriteană. În același timp, folosirea și a altor criterii decât a celui reprezentat de sanctitatea canonizată permite concluzia că și cultele tradiționale au putut fi modernizate în evul mediu târziu. Înainte de toate, această modernizare a presupus o acomodare a cultelor arhaice nevoilor și idealurilor specifice ale unor grupuri sociale și culturale diferite. Agenții acestei modernizări au fost mai ales reprezentanții ierarhiei eclesiastice, ai Ordinilor Mendicante, dar și cei ai autorităților civice. Strategia curiei papale de obținere prin intermediul proceselor de canonizare a unui model omogen de sanctitate a condus înspre un eșec în teritoriile centrale ale Creștinătății Latine. Într-o manieră care poate fi calificată ca fiind cel puțin interesantă, acest ideal a devenit posibil într-o zonă marginală prin revitalizarea și reînnoirea cultelor tradiționale.